

نقش مسجد در شخصیت ایمانی

محسن محمدی

چکیده

نویسنده مقاله با بررسی و مطالعه ادیان گوناگون به این نتیجه رسیده که در هر مکتبی محلی مقدس برای عبادت و بندگی وجود داشته است که در همان مکتب به عنوان بهترین مکان محسوب می‌شود و با مقایسه این مکان‌ها نتیجه می‌گیرد که در مکتب حیات بخش اسلام تقدس مسجد بر سایر اماکن کاملاً روشن است.

نویسنده با نام‌گذاری شخصیت به عنوان اساسی‌ترین موضوع علم روان‌شناسی محور اساسی بحث در زمینه‌های یادگیری، انگیزه، ادراک، تفکر، عواطف و احساسات، هوش و مواردی از این قبیل را شخصیت معرفی کرده و در عین حال برداشت‌های مختلف مفهوم شخصیت را در طول تاریخ بررسی نموده است و از این بررسی به نتایج پنج‌گانه‌ای می‌رسد که بر این اساس تأثیر مسجد بر شخصیت را سه بعدی (احساس، ادراک، رفتار) عرض‌یابی نموده و هرکدام از این ابعاد سه‌گانه را به‌طور مختصر و مفید تشریح نموده است. نویسنده بر این باور است که مسجد پایگاهی است دینی که علاوه بر شخصیت‌سازی صرف در شخصیت ایمانی نیز کاملاً قابل تأثیر است و این تأثیرات را بر محور تقویت ایمانی، ابزارها تقسیم‌بندی نموده که از مراسم مذهبی، سخنرانی‌ها، مراسم دعا و نیایش نماز جماعت ناشی می‌شود، و اصولاً زمینه‌سازی مساجد را از جهاتی عامل تقویت و شکل‌گیری رفتار انسانی می‌داند از جمله تأثیر علمی تربیت الگویی و تربیت عملی.

اشاره

در بررسی و مطالعه هر دین و مکتبی به مکانی مقدس برمی‌خوریم که از دید پیروان آن اهمیت و فضیلت زیادی دارد. در اسلام نیز مساجد از مهمترین مکان‌های مقدسی است که انسان در بخشی از مسیر تکامل خویش که مدتی را در کره خاکی می‌گذراند از آن زاد و توشه سفر بزرگ خود را به سوی جاودانگی را برمی‌دارد.

مسجد خانه پیامبران و پرهیزکاران^۱ و مؤمنان^۲ است. مسجدها انوار الهی^۳ و بهترین مکان‌ها نزد خداوند هستند^۴ که نشستن در آن عبادت است.^۵ و سبب آرامش و رحمت الهی می‌شود.^۶ این مکان شریف چنان بافضیلت است که ورود، توقف و خروج آن احکام و آداب خاصی دارد.^۷

مسجد ابعاد مختلفی دارد و از جهات گوناگون فرد و اجتماع را تحت تأثیر قرار می‌دهد. به عبارت دیگر کارکردهای مسجد در عین اینکه مکانی برای عبادت و راز و نیاز است،

۱. قال رسول الله صلى الله عليه وآله: «المسجد بيت كل تقى»، مسجد خانه هر پرهیزکاری است. *شهاب المنابر*: ص ۲۳.

۲. قال رسول الله صلى الله عليه وآله: «المسجد بيت كل مؤمن». مسجد خانه هر مؤمنی است. *کنز العمال*: ج ۷، ص ۶۵۰.

۳. قال رسول الله صلى الله عليه وآله: «المسجد انوار الله». مساجد، نورهای الهی هستند. *مستدرک الوسائل*: ج ۳، ص ۴۴۷.

۴. قال رسول الله صلى الله عليه وآله: «احب البلاد الى الله مساجدها». محبوب‌ترین جای سرزمین نزد خدا، مسجد آن است. *نهج الفصاحه*: ج ۷۱۰. و در روایت دیگری می‌فرماید: «خير البقاع المساجد». محبوب‌ترین مکان‌ها، مساجد هستند. *کنز العمال*: ج ۷، ص ۶۴۸.

۵. *وسائل الشيعة*: ج ۲، ص ۸۵؛ *بحار الانوار*: ج ۸۲، ص ۲۸۴.

۶. *مستدرک الوسائل*: ج ۳، ص ۳۶۲.

۷. *مستدرک الوسائل*: ج ۳، ص ۵۱۶، ۳۷۲، ۳۸۵؛ *وسائل الشيعة*: ج ۳، ص ۵۰۲، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۰۷، ۵۷۵؛ *کنز العمال*: ج ۷، ص ۶۷۵، ۶۶۸، ۶۶۹؛ *بحار الانوار*: ج ۸۲، ص ۲۸۰؛ همان: ج ۱۸، ص ۱۰۷.

فعالیت‌های سیاسی، فرهنگی، تربیتی و آموزشی را نیز در کار خود قرار داده و حتی آثار اقتصادی ژرفی نیز به جای می‌گذارد. در نوشته نقش مسجد بر ابعاد معنوی و عبادی شخصیت انسانی را بررسی می‌کند.

شناخت واژگانی شخصیت و ابعاد آن شاید بتوان شخصیت را اساسی‌ترین موضوع علم روان‌شناسی دانست؛ زیرا محور اساسی بحث در زمینه‌هایی مانند یادگیری، انگیزه، ادراک، تفکر، عواطف و احساسات، هوش و مواردی از این قبیل است. به عبارتی دیگر موارد فوق‌الذکر اجزاء تشکیل‌دهنده شخصیت به حساب می‌آیند. در روان‌شناسی تعریف شخصیت مراحل گوناگونی را طی کرده است به طوری که تمام معنای شخصیت را نمی‌توان در یک نظریه خاص یافت بلکه در حقیقت تعریف شخصیت، به نوع تئوری یا نظریه هر دانشمند بستگی دارد.

برداشت‌های متفاوت از مفهوم شخصیت، به وضوح نشان می‌دهد که معنای شخصیت در طی تاریخ بسیار گسترده‌تر از مفهوم صوری و اجتماعی اولیه آن شده است. با وجود این می‌توان در تعریف جامعی گفت: شخصیت عبارت است از مجموعه‌ای سازمان‌یافته و واحدی متشکل از خصوصیات نسبتاً ثابت و مداوم که بر روی هم، یک فرد را از فرد یا افراد دیگر متمایز می‌نماید.^۸

نقش مسجد بر ساختن شخصیت
تأثیر مسجد بر شخصیت را در سه بعد «احساس، ادراک و رفتار» دینی می‌توان بررسی نمود. در توضیح انتخاب مدل فوق جهت تأثیر مسجد بر شخصیت ایمانی نکات زیر مدنظر است:
۱ - انسان موجودی مختار است و امتیاز و ارزش کارهای او به اختیار داشتن اوست. (کارهای غیراختیاری انسان به حسن و مدح و ذم متصف نمی‌شود و در نظام رفتاری او نمی‌گنجد).

۲ - صدور فعلی اختیاری از انسان، مراحل و مراتبی دارد به طوری که تغییر در این مراحل سبب بروز رفتارهای گوناگون از فرد می‌شود. نظام ارزشی نیز در این فرآیند شکل می‌گیرد تا افراد مختلف کارهای مختلف انجام دهند.

۳ - صدور فعلی از انسان روند خاصی را طی می‌کند و نظام ویژه‌ای دارند. رفتار انسان حاصل تمایلات و افکار اوست، نمود خارجی شخصیت انسان حاصل تعاملات او در قلب و سپس ذهن است. به عبارت دیگر، شخصیت انسان در سه بعد احساس، ادراک و رفتار قابل بررسی است. به عبارتی پیش‌نیازهای شخصیتی انسان را در پیش‌نیازهای رفتاری، شناختی و احساسی می‌توان خلاصه نمود.

۴ - هرچند رفتار تابع ادراک و احساس است ولی ادراک و احساس از رفتارهای انسان منشأ می‌گیرد. (اعمالی که ما انجام می‌دهیم در روحيات (قلب، احساس) و افکار (ذهن، ادراک) ما مؤثر است)؛ حتی رفتارهای انسان بر رفتارهای دیگر او تأثیر می‌گذارد. اعمال و رفتار، احساس و ادراک را تقویت می‌کند. ولی رفتار ناشی از احساس و ادراک است. چنان‌که ایمان اقرار به زبان است ولی اعمال صالح، ایمان را تقویت می‌کند. احساس و ادراک نیز بر هم تأثیر دارند. یکی از راه‌های ادراک، احساس است ولی در فرآیند رفتار انسان، ادراک بعد از احساس (تمایل) است.

۵ - جهت بررسی علت، اصلاح و تغییر صدور فعل از فرد مختار نمی‌توان به راهکارهایی در سطح رفتار پرداخت، بلکه باید همواره به فرآیندی که فرد در بعد تمایلات و ذهنیات طی کرده تا رفتاری از او صادره شده توجه نمود تا خود فرد، مکانیسم رفتاری را طی کند و بدون اینکه احساس اجبار کند، آن رفتار را انجام دهد. طبیعی است توجه صرف به راهکارهایی در سطح رفتار، انگیزه کافی را در فرد ایجاد ننموده و سبب زدگی فرد خواهد شد و اگر نتیجه مثبتی داشته باشد ظاهری و موقت است.

با توجه به جایگاه مسجد در تربیت دینی جامعه و دفاع از هویت و تشخیص دینی جامعه اهمیت موضوع و ساختار و مدل مورد بحث مشخص می‌شود.

نقش و تأثیر مسجد بر احساس دینی
دین اسلام فقط ابعاد شناختی و رفتاری ندارد؛ بلکه آثار و جنبه‌های احساسی نیز دارد. این ابعاد بر ظرافت و انعطاف دین می‌افزاید و با توجه به اشتراک احساس و عاطفه در همه انسان‌ها، این بعد دین، عامل مناسبی جهت برقراری ارتباط با دین‌داران است. اهمیت مسائل احساسی و عاطفی در دین به حدی است که طبق روایات، ایمان، دوستی و دشمنی است.^۹

^۸ . مکتب‌ها و نظریه‌ها در روان‌شناسی شخصیت، دکتر سعید شاملو: ص ۱۱ - ۱۲ - ۱۳، انتشارات رشد چاپ پنجم، تهران، پاییز ۱۳۷۴ ه. ش .

^۹ . میزان الحکمه، محمد مهدی ری‌شهری، ترجمه حمیدرضا شیخی: ج ۲، ص ۹۴۴، ب ۶۵۸، ح ۲۰۵۹ .

در نظام اخلاقی اسلامی نیز به این موضوع بسیار توجه شده و اهداف احساسی در کنار سایر اهداف اخلاقی کاملاً مورد توجه است. با این وجود می‌بایست احساس را نیز در کنار ادراک و رفتار را جزء هویت دینی بدانیم.

احساسات دینی به امور هیجانی و غم‌ها و شادی‌های انسانی و اجتماعی محدود نمی‌شود. به عبارتی دیگر، احساسات دینی فقط گریه و اندوه و یا خوشحالی در مناسبت شهادت یا تولد ائمه معصومین علیهم‌السلام یا اعیاد اسلامی را در بر نمی‌گیرد بلکه شامل هر نوع حالت روحی و روانی در قبال حوادث و پیامدهای حاضر و گذشته دینی نیز می‌شود. این شمول احساسات دینی، خوشحالی از انجام عبادت، ناراحتی از ترك عبادت یا انجام گناه، دوستی برادران ایمانی و دشمنی بی‌دینان را نیز در بر می‌گیرد، می‌توان گفت احساسات دینی همان نظام تمایلات فرد است که در قلب او طرح‌ریزی می‌شود و فرآیندهای هیجانی و دوستی و دشمنی را سامانی ایمانی می‌بخشد.

مسجد پایگاهی دینی است که بر این جهت از شخصیت ایمانی نیز مؤثر است و احساسات دینی را تقویت می‌کند. می‌توان عوامل و کارکردهای احساسی مسجد در عرصه دینی را به این شکل برشمرد:

الف - تقویت ایمان: ایمان عنصری درونی است که سرشت افکار، تمایلات و رفتار انسان را طرح‌ریزی می‌کند. ایمان باوری است قلبی که با اعمال جوارح، تقویت و تثبیت می‌شود و می‌توان گفت سرآغاز حرکت انسان از مبدأ به سوی خداوند، ایمان است که انسان را موجودی الهی و آسمانی می‌گرداند. به این ترتیب، تحولات قلبی انسان بر ذهن و بروز عینی و نمود خارجی شخصیت فرد تأثیر می‌گذارد.

مسجد محل عبادت و راز و نیاز با خداوند است که آسمانیان بر او دیدی افلاکی دارند. انسان با حضور در خانه خدا و انجام عبادت ایمان قلبی خود را افزایش می‌دهد و تثبیت می‌کند. در چنین شرایطی فرد مسجدی، با ایمانی که از محضر مسجد کسب کرده، ملاک زندگی‌اش تغییر می‌کند و همه چیز را از این منظر می‌بیند و به جایی می‌رسد که حب و بغض، هیجانات و غم و شادی‌اش بر اساس این ملاک و معیار نظام می‌گیرد. فرد با ایمان نمی‌تواند به غم‌ها و شادی‌های اسوه‌های ایمان (ائمه علیهم‌السلام) بی‌تفاوت باشد. کسی که خود را در محضر خدا می‌بیند و ایمانی کامل

و راسخ به خداوند دارد از وقوع عبادتی، خوشحال و از انجام شدن معصیتی اندوهناک می‌شود. مسجد به عنوان پایگاه دینی جهت اثرگذاری بر احساسات دینی از ابزارهای مختلفی بهره می‌گیرد که هر کدام به نحوی اثرگذار هستند.

۱ - نماز جماعت: نماز جماعت یکی از عبادات گروهی اسلام است که آثار فردی و اجتماعی ژرفی به جای می‌گذارد. قرار گرفتن مؤمنین نمازگزار در صف‌های موازی و شرایط یکسان در حالی که همه يك کار انجام می‌دهند و از يك قانون تبعیت می‌کنند و يك امام دارند. نماز جماعت، جامعه‌ای را تشکیل می‌دهد که اعضای آن به یکدیگر بسیار نزدیک می‌شوند. در این بین غیبت کسانی که به طور مستمر در مسجد حضور دارند، زودتر آشکار می‌شود و دیگران را به احوال‌پرسی از او وامی‌دارد. برقرار شدن چنین انس و الفتی بین نمازگزاران و گره خوردن احساسات آن‌ها در غم‌ها و شادی‌های یکدیگر به تقویت احساسات دینی می‌انجامد تا مسلمانان با یکدیگر مهربان باشند و محبتی الهی بین آنان جاری گردد.

۲ - مراسم دعا و نیایش: ارتباط انسان با خدا و قرانت ادعیه‌ای که ائمه علیهم‌السلام در برابر خداوند بلندمرتبه آن را تلفظ نموده‌اند، انسان را وارد وادی دیگری می‌کند و روح را صفا و صیقل می‌دهد. به خصوص که برخی ادعیه مثل دعای توسل دعای ندبه و زیارت عاشورا که در مساجد قرائت می‌شود با ائمه علیهم‌السلام ارتباطی مستقیم دارد.

حضور در این مجالس، روح را لطیف و رقیق می‌کند و احساسات دینی را تقویت می‌کند. ضمن اینکه ادعیه از نظر شناختی بار معنایی بسیار عظیمی دارد، چرا که ائمه آن‌ها را در مقابل خداوند عظیم بیان نموده‌اند نه برای انسان‌ها (سطح فکر و فهم انسان‌ها را مدنظر نداشته‌اند بلکه در برابر ساحت لایتناهی خداوند راز و نیاز و نیایش نموده‌اند).

۳ - مراسم مذهبی: در تقویم دینی و معنوی مسجد روزهایی وجود دارد که باید در گرامی‌داشت آن کوشید تا ماهیت اسلامی فرد و جامعه حفظ شود. یکی از مهم‌ترین این مناسبت‌ها، ایام شهادت یا تولد ائمه علیهم‌السلام است که در آن زمان مراسم‌های مذهبی در مسجد برگزار می‌شود. در این مراسم‌ها ابعاد شخصیتی، فضایل و مصائب ائمه نقل می‌شود و به‌طور مستقیم احساسات دینی ارج نهاده می‌شود. در نتیجه، شناخت مسجدیان از ائمه افزایش می‌یابد، رابطه عاطفی آن‌ها با ائمه علیهم‌السلام افزایش می‌یابد و توسلات عمیق‌تر می‌گردد.

۴ - سخنرانی: امام جماعت به عنوان یکی از اسلام‌شناس آگاه و متدین در مسجد مدیریت و رهبری عبادی و اخلاقی نمازگزاران را بر عهده دارد. او با سخنرانی در مورد مفاهیم و گزاره‌های دینی گام بلندی در شکل‌گیری شخصیت دینی، آن‌ها و افزایش شناخت و ایمان‌شان برمی‌دارد و از این طریق به طور غیرمستقیم به تقویت احساسات دینی می‌پردازد. او احساسات دینی را به عنوان رکنی از شخصیت و هویت دینی هدایت و رهنمون می‌نماید.

۵ - معماری: براساسی ارزیابی احساسی محیط، احساسی که محیط از طریق زیباشناسی

محیطی در انسان ایجاد می‌کند سبب درك و انتقال معانی و مفاهیم می‌شود. با توجه به زیباشناسی تجربی و روان‌شناسی محیطی، محیط پراساس آدمی تأثیر دارد و سبب ایجاد علاقه و پذیرش بیشتر محیط می‌شود بدین جهت شناخت رابطه میان ویژگی‌های بصری و احساسات انسان به طراحان كمك می‌کند که طرح‌هایی مناسب‌تر با خواسته‌های استفاده‌کنندگان ارائه دهند.

رنگ،^{۱۰} شوق مذهبی،^{۱۱} سمبولیسم،^{۱۲} نیز برخی مولفه احساسی مذهبی در مسجد هستند.

نقش و تأثیر مسجد بر ادراك دینی

معارف و گزاره‌های دینی از مهمترین ارکان دینداری است که ادراك و شناخت آن‌ها در عین اینکه برای تبیین به زبان ساده و عرف جامعه قابلیت دارند از بار شناختی و استدلالی سنگین و عمیقی برخوردار می‌باشند.

ادراك، دارای ابعاد و معنای وسیعی است و در روان‌شناسی امروز به معنای «فرآیند ذهنی یا روانی است که گزینش و سازماندهی اطلاعات حسی و نهایتاً معنی بخشی به آن‌ها را به گونه‌ای فعال به عهده دارد». به عبارت دیگر پدیده ادراك «فرآیندی ذهنی است که در طی آن تجارب حسی، معنی می‌شود». لذا نگرش‌های ادراکی که به فرد خصوصیت می‌بخشد و در شخصیت او به گونه‌ای دائمی عجزین شده‌اند، در اعمال وی نقش مهمی دارند. بنابراین چگونگی نقش مکانیزم‌های ادراکی می‌تواند در تبیین سازمان شخصیت آدمی سهمی داشته باشد.^{۱۳} به عبارتی دیگر ادراك همان «شناختی است که ذهن آدمی در فرآیند تفکر حاصل می‌کند».

مسجد يك مركز همبستگی دینی است که برای تقویت و گسترش هویت دینی در فرد و جامعه می‌بایست مکانیزم‌ها و فرآیندهای شناختی را طی کند. بویژه در زمان کنونی که مکاتب و جریان‌های فکری انحرافی، اهمیت و ضرورت بیشتری پیدا می‌کند.

نیم‌نگاهی به عملکرد و آثار مساجد در صدر اسلام، این باور را تقویت می‌کند که مسجد در این مسیر اثرگذار و تعیین‌کننده است. چرا که اساس جهان‌بینی و مبانی فکری تئوریک اسلام در ابتدای پیدایش در میان مخالفت‌های شدید و گسترده دشمنان پیامبر در مسجد انجام گرفت و مهمترین و اولین گام برای استقرار و گسترش مکتب، بلند و محکم برداشته شد. می‌توان آثار مسجد را بر جنبه ادراك شخصیت دینی در موارد زیر بیان نمود:

الف) ادراك و شناخت دینی عرصه‌های گوناگونی دارد؛ چه در بعد جهان‌بینی و چه در بعد ایدئولوژی، مسجد برای مسجديان ارمغان ارزنده‌ای دارد.

ب) احکام فقهی از ضروری‌ترین مواردی است که يك فرد مسلمان باید از آن‌ها شناخت کافی و دقیقی داشته باشد. مسجد در این امر نیز فعال است. جلسات بیان احکام در ماه مبارك رمضان و پاسخگویی امام جماعت به سؤال‌های نمازگزاران در مورد احکام از این قبیل است.

ج) با بررسی آسیب‌شناسی شناخت و ادراك دینی «حذف گزاره‌های تعالیم دینی»، «ابقاء و ایجاد انحراف در سطح کم و کیف مفاهیم و مناسك دینی» و «ایجاد بدعت و قرار دادن امور جدید در دین» به عنوان آسیب‌های جدی در مسیر دینداری به چشم می‌خورد. مسجد در این عرصه به مبارزه می‌پردازد و شناخت دینی را تحکیم می‌بخشد. مجموعه این فعالیت‌ها، ادراك دینی را افزایش می‌دهد و سبب می‌شود قدرت فهم و تجزیه و تحلیل فرد در مورد مفاهیم دینی در هنگام تعارض با جریان‌های غیردینی افزایش یابد و سبب ایجاد جریان دینی آگاهانه و پایدار گردد که مکاتب فکری مخالف قادر به تضعیف چنین روحیه دینداری نخواهند بود و با توجه به تحولات فرهنگی جامعه و کاهش روحیه تعبد و افزایش پذیرش دین در قالب بیانات استدلالی، در پیش گرفتن چنین شیوه‌ای در تقویت هویت دینی مؤثر خواهد بود.

مسجد برای افزایش و تقویت و شناخت نمازگزاران و مسجديان از ابزارهایی مثل سخنرانی‌های عام در ایام سال مثلاً بعد از نماز یا بین دو نماز، سخنرانی‌های خاص در مناسبت‌های مذهبی استفاده می‌کند. علاوه بر این کلاس‌هایی که در مسجد برگزار می‌شود مثل کلاس آموزش قرآن مؤثرند.

فعالیت‌های مسجد از این حد نیز می‌تواند گسترده‌تر باشد. امور فرهنگی مسجد با نصب

^{۱۰} . رنگ‌ها می‌توانند انسان را شاد یا غمگین سازند و عواطف را تحت سلطه خود گیرند. رنگ‌ها هنگامی که در مکانی و هنری دینی کار می‌روند، نمادگرایی بیشتری می‌یابند.

^{۱۱} . مساجد مکان‌هایی زیبا هستند که موجب شادی گشته، انسان را به تأمل وامی‌دارند. گاه سنگین و با وقار و گاه شکوهمند و پرجلال، فریبده‌اند. شوق مذهبی را برمی‌انگیزانند.

^{۱۲} . معماری مسجد يك مدل سمبولیسم از کیهان و جهان آفرینش است.

^{۱۳} . روان‌شناسی احساس و ادراك، دکتر محمود ابروانی، محمدکریم خدایپناهی، ص ۲۵، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، تهران، ۱۳۷۱ ه. ش، چاپ اول.

اطلاعی‌ها و پوسترها ضمن تبلیغات برای شرکت مردم در مسجد می‌تواند آگاهی‌ها و شناخت‌های دینی گسترده‌ای را در قالب روایات و آیات قرآن در اختیار افراد غیرمسجیدی قرار دهد یا اینکه مثلاً قبل از فرارسیدن ایام ماه مبارک رمضان برگه‌هایی در مورد فضیلت مسجد، مسجدیان، رفت و آمد به مسجد و ماه مبارک رمضان تهیه کند و در منازل پخش کند که یکی از این برگه‌ها، حالت دعوت‌نامه به مسجد و میهمانی خدا را داشته باشد. با توجه به اقبال عمومی مردم، مسجد در این مسیر اقدامات گوناگونی را می‌تواند انجام دهد ولی همواره باید به این اصل مهم توجه نمود که ابزارهای انتخابی، می‌بایست با فرهنگ و سلیقه مردم متناسب باشد و از قالب‌های متنوع و زیبا استفاده شود.

نقش و تأثیر مسجد بر رفتار دینی

رفتار از مهمترین ابعاد هویت دینی است که بیانگر چگونگی نظام‌شناختی و احساسات فرد است و تشخیص دینی فرد را ترسیم می‌نماید به طوری که هدف نهایی از ایجاد تعمیق «شناخت» و «احساس»، ایجاد رفتار دینی و آگاهانه و مداوم است.

مسجد به عنوان پایگاه تفکر دینی در این مورد نیز بسیار فعال و مؤثر است و می‌تواند با فراهم نمودن احساسات و شناخت‌های دینی، زمینه مناسبی را برای تحقق رفتار ایمانی ایجاد نماید. چون بروز رفتار، نمود خارجی شخصیت است که از تعاملات قلبی و ذهنی‌اش در بعد تمایلات و افکار نشأت می‌گیرد. علاوه بر این زمینه‌سازی، مسجد از جهاتی بر تقویت و شکل‌گیری رفتار دینی مؤثر است:

۱ - تربیت الگویی: برای تغییر یا ایجاد رفتاری جدید، راه‌های متفاوتی وجود دارد ولی بهترین گزینه راه‌های غیرمستقیم است که فرد را به گونه‌ای همراه خود می‌کند که احساس اجبار و بی‌هویتی نمی‌کند؛ یکی از بهترین راه‌های غیرمستقیم، تربیت الگویی است در این شیوه به جای امر و نهی غیرمستقیم، الگویی برای مخاطب معرفی می‌شود که فرد با هم‌ذات‌پنداری با او سعی می‌کند رفتار خود را به او شبیه نماید. در صورتی که معرفی و پذیرش الگو به درستی انجام شود، بقیه مراحل پیش خواهد رفت.

برای پذیرفته شدن الگو باید به روحیات و نظام ارزشی مخاطب توجه نمود. در برخی موارد ایجاد روابط عاطفی و صمیمی بین الگو و مخاطب مؤثر خواهد بود.

مسجد مکان رفت و آمد انسان‌های متقی و وارسته‌ای است که در پناه ارتباط با مسجد، به کمالات و معنویت خاصی رسیده‌اند. این افراد برای سایر افراد مسجیدی و اعضای جامعه، الگویی مناسب برای پذیرش رفتار دینی هستند. علاوه بر این در مسجد سخن از اسوه‌هایی به میان می‌آید که کامل‌ترین انسان‌ها در عرصه هستی هستند. در مناسبت‌های مذهبی و شهادت و تولد ائمه علیهم‌السلام از اوصاف و شخصیت بی‌بدیل ایشان سخن گفته می‌شود و بهترین الگو برای رسیدن به کمال و شکل‌گیری شخصیت ایمانی معرفی می‌شوند که مردم با تمسک به شیوه رفتاری آنها به خوبی می‌توانند خود را در مسیر هدایت و سعادت قرار دهند.

۲ - تربیت عملی: مسجد علاوه بر الگودهی، مکانی است برای اجرا و عمل به فرامین الهی، به عبارت دیگر مسجد علاوه بر اینکه زمینه عمل به اوامر الهی و ترک نواهی را به‌طور کلی فراهم می‌کند و در این راه الگوهای بسیار ارزنده‌ای را معرفی می‌نماید، در عمل نیز بسیاری از فرامین الهی را اجرا می‌نماید:

نماز مهم‌ترین عبادت و فریضه دینی است که به بهترین شکل (نماز جماعت) در مسجد اجرا می‌شود.

دعا و نیایش در ترقی و سلوک انسان عابد امری حیاتی است که در زمان‌ها و مراحل گوناگون در مسجد اجرا می‌شود.

مراسم عزاداری و جشن و سرور در ایام و مناسبت‌های مذهبی رابطه عمیقی با ائمه علیهم‌السلام برقرار می‌نماید که در مسجد برپا می‌شود.

«جمع‌آوری کمک برای فقرا و مستمندان» و «اعتکاف» از اعمال مهم دینی است که در مسجد اجرا می‌شود و هر يك در تقویت روح انسان بسیار مؤثر است.

البته توجه به این نکته ضروری لازم است که تغییر رفتار از مهمترین مراحل ایجاد يك شخصیت است. چون فرد مقابل فردی مختار است که به خود و دانسته‌ها، احساسات و رفتارهایش احترام می‌گذارد. تغییر در این روند و جایگزینی در آن کار ساده‌ای نیست. به عبارت دیگر متقاعدسازی هنر دشواری است؛ زیرا هرچه شور و اشتیاق آشکار برای قانع کردن بیشتر باشد موفقیت کمتری حاصل می‌شود. احتمال اینکه يك اظهارنظر که به‌طور اتفاقی شنیده می‌شود، عقیده کسی را تغییر دهد بسیار بیشتر از گفتار است که با دقت تدوین شده باشد؛

زیرا پیام‌گیران در مقابل پیامی که نیتی در پس آن قرار دارد (مثل تغییر او یا نادیده گرفتن و کراهیت دانستن رفتار و روحیات او) واکنش نشان می‌دهند. به نظر می‌رسد توجه به این هفت مرحله، به خصوص در شرایط فعلی، مسجد و عناصر مذهبی آن را برای ایفای مهم‌ترین بخش نقش خود در ایجاد و تعمیق شخصیت دینی بسیار یاری خواهد نمود.

در پایان توجه به دو نکته خالی از فایده نیست:

نکته اول: مسجد علاوه بر اینکه در شخصیت دینی بسیار مؤثر است به نحو تعیین‌کننده‌ای در تشخیص دینی نیز مؤثر است. چون شخصیتی که مسجد در فرد ایجاد می‌کند شخصیتی پویا و حاضر است نه ساکت و منزوی، به عبارتی دیگر شخصیت ایمانی مسجد، در جامعه نمود و بروز دارد.

نکته دوم: مسجد علاوه بر اینکه در شخصیت فردی مؤثر است در شخصیت جامعه اسلامی نیز مؤثر است؛ چرا که افراد، تشکیل‌دهنده جامعه هستند و مساجد به عنوان عناصر و مراکز اجتماعی نیز در جهت‌دهی فرهنگ و عقاید جامعه بسیار مؤثرترند حتی می‌توان گفت مسجد در تشخیص جامعه نیز مؤثرتر است.